

EDUCATIO

PEDAGÓGIA SZOCIOLÓGIA HISTÓRIA ÖKONÓMIA PSZICHOLÓGIA POLITOLÓGIA

CSALÁD

A HÁZASSÁG ÉS CSALÁD VÁLTOZÁSAI AZ EZREDFORDULÓ MAGYARORSZÁGÁN	339	<i>Somlai Péter & Tóth Olga</i>
A CSALÁD FEJLŐDÉSE EURÓPÁBAN	349	<i>Vaskovics László</i>
„EGY NAPOM TÍZ ÉV MÚLVA”	365	<i>H. Sas Judit</i>
TÁRSADALMI INTEGRÁCIÓ ÉS CSALÁDI SZOLIDARITÁS	384	<i>Utasi Ágnes</i>
TÁRSADALMI ÉRTÉKMINTÁK, POLITIKAI ORIENTÁCIÓK	404	<i>Örkény Antal & Szabó Ildikó</i>
SZOCIALIZÁCIÓS MINTÁK ÁTÖRÖKÍTÉSE CIGÁNY-ZENÉSZ CSALÁDOKBAN	431	<i>Békési Ágnes</i>

SZOCIALIZÁCIÓS MINTÁK ÁTÖRÖKÍTÉSE CIGÁNY-ZENÉSZ CSALÁDOKBAN

AGYEREKEK HELYE ÉS SZEREPE A ZENÉSZ CIGÁNY családokban alapvetően különbözik attól a helyzettől, mely a többségi társadalom családjaira jellemző. Megfigyelhető egy különös kettősség, mely szerint a gyerek a családban egy szigorúan meghatározott hierarchiába születik bele, ugyanakkor érzelmi és testi igényeire a szülők mindig megkülönböztetett figyelemmel, azt kell mondani, tisztelettel reagálnak. A gyerek soha nem „egyenrangú” szüleivel, nem konstituálnak ilyen, sok helyütt erőltetetten megnyilvánuló „demokráciát”, de a gyermeki státust nagy megbecsülés övezi. A fiúgyerekek különösen nagy becse van, hiszen várhatóan ő örökíti majd tovább a közösségi, zenei hagyományt. A leányokat a mai napig is többnyire csak akkor részesítik gondos zenei nevelésben, ha fiúgyermek nem születik. A lányok szerepe az, hogy jó zenész-családból való, lehetőleg tehetséges zenészt válasszanak maguknak férjül, s gyermekeket szüljenek neki. Péliné Nyári Hilda önéletrírásában így olvashatunk erről.

„Nagy dolog, hogy végre Ibolyának megfelelt ez a roma férfi, akire mindent lehetett mondani, csak azt nem, hogy sukár. Olyan fekete volt, mint a kályhacső. Na, de Ibolya nagyravágyó volt, nem a külsőt, hanem az értéket nézte, ami Laciban bőségesen megvolt. Általában a legtöbb roma nő a férfiban a zenei tudást nézi, csak utána a külsőt. Lacit csodálatos zenésztehetséggel áldotta meg a Jóisten, kiváló nagybőgős volt, párja nemigen akadt, elismert, nagy muzsikus volt. Szinte megszépült a nagy, tónusos, színes hangok csodálatos szépségétől. Ilyenkor kellemes borzongás járta át a szívemet-lelkemet. Kezdtém megérteni Ibolyt, hogy miért Lacit választotta...”¹

A gyerekek kisgyerekkori gondozásában az érzelmi telítettség a legjellemzőbb. Nem szívesen bízzák a kicsiket intézményekre, a nagyszülők és a rokonok azonban részt vesznek a nevelésben. Ebben az esetben is érvényesül az a modernizáció előtti jellegzetesség, hogy a felnőttek világa és a gyerekek világa nem különül el élesen egymástól. A gyerekek együtt járnak szórakozni, társaságba a szüleikkel, nincsen rigiden megszabott napirendjük, amíg kicsik. Részt vesznek a felnőttek életében. Ünnepi alkalmakkor a kisfiúkat felnőtt öltönyökbe bújtatják, csokornyakkendőt kapnak, apjuk kicsinyített másának tűnnek, s büszkén feszítenek ebben a szerepben. Számos hangver-

1 Péliné Nyári Hilda: *Az én kis életem*. Budapest, T-Twins, 1996.

senyen láttam ilyen öltönyös-nyakkendőös kisleányt, de az is feltűnt, hogy ezeket a felnőtt ruhába bújtatott csöppségeket egyáltalán nem korlátozzák a mozgásban, a vélemény-nyilvánításban. A Zeneakadémián vagy más koncertteremben a kicsik szabadon jönnek-mennek az előadás alatt, hangos megjegyzéseket tesznek, felmásznak apjuk vállára, onnan anyjuk ölébe bújnak, s mindezt a szülők szeretetteljes, büszke mosollyal nyugtázzák. A hangoskodásnak csak a gyerektelen hallgatóság megjegyzései vetnek időnként és időlegesen véget. Ha kötetlenebb összejövetelről van szó, a gyerekek közmegegyezéssel játszótérnek használhatják a felnőttek által szabadon hagyott teret. Tehát hamar hozzászoknak a felnőttek környezetéhez, de ebben a környezetben hagyják őket gyerekek maradni. A kislányok szintén pár éves korukban már nőies, csupa bársony és csipke ruhákban pompáznak, részt vesznek apjuk, bátyjuk hangversenyein, és senkinek nem jut eszébe, hogy hangoskodásuk miatt végleg eltávolítsa onnan őket. Tanúja voltam egy jelenetnek, ahol a hangverseny szünetében a fiatal hegedűs papa azonnal három év körüli, bársonyba öltöztetett lánykájához sietett, és az egész szünet során őt dédelgette, kérdezgette, hogyan tetszett neki a hangverseny, s különösen az ő játéka. A feleségek, a gyerekek és a nagyszülők elmaradhatatlan résztvevői a hangversenyeknek, s a szünetben szakavatottan elemzik a hallottakat, miközben örömmel üdvözlilik egymást. Persze ilyenkor a riválisok éles megjegyzései sem maradnak el. A gyerekek korán megszokják a szerepléssel, fellépéssel járó körülményeket, elveszik a felnőttek viselkedését, manírjait, hanghordozását. Amikor nem egymás között vannak, hanem felnőttekkel beszélgetnek, a felnőttek kicsinyített másainak tűnnek. Egy alkalommal megszólítottam egy tízéves kisleányt, hogy szerepelt-e már koncerten. Kimért udvariassággal, bonyolult körmonddal válaszolt, végigmért, majd megigazította nyakkendőjét. Nem volt benne semmi gyerekes. Egy másik alkalommal egy apával és kilenc éves fiával készítettem interjút. Egymás mellett ültek a kanapén, szinte ugyanabban a testhelyzetben, s ugyanolyan udvarias figyelemmel hallgatták a kérdéseket. A kisleány mindig kívárta, hogy egyértelmű legyen, melyikőjüknek szól a kérdés, véletlenül se vágott apja szavába. De amikor ő válaszolt, azt méltósággal, meggondoltan, határozottan tette, nem látszott rajta, hogy mérlegelné, tetszik-e majd apjának a válasz. Egyértelmű volt, hogy kettejük közül ki a gyerek és ki a felnőtt, abban az értelemben, hogy ki melyik alrendszerbe tartozik a családban, de ezen túlmenően mindketten autonóm lényként nyilvánultak meg. Sem ekkor, sem máskor nem tapasztaltam azt, ami gádzsó családoknál megszokott, hogy a gyerek beszédét és viselkedését állandóan kontrollálják. Ő is és a szülei is tudják, hogy a gyerekeknek hol a helye, s ebben minden érintett fél egyetért. Ezen túlmenően azonban a családtagok minden megnyilvánulásukban szabadok. Talán úgy lehetne ezt pontosabban megfogalmazni, hogy a cigány családokban a feudális vonások igen vonzó módon keverednek egyfajta liberális szellemmel, amely időnként egészen szélsőségesen megengedő, permisszív. Biztosak benne, hogy összetartoznak, a szerepek megkérdőjelezhetetlenek, ezért aztán magabiztosan tudják szeretni egymást. A szem-és testkontaktusok gyakorisága olyan sűrű, ami egy kívülálló számára először meglepő, aztán izléstől függően egyre vonzóbb vagy igénybevevő. Ebben a légkörben a gyerekek egy sűrű interakció-zuhatagban élnek, korán megtanulnak állandóan és in-

tenzíven reagálni rá. Nincsen védett gyerek-világ, ahol évtizedekig készülének az „életre”, azonnal az élet kellős közepébe kerülnek, s más vágyuk sincsen, mint a felnőttekre hasonlítani. A nevelés tehát egyértelműen mintakövetés, nem igazán hallottam a szülők szájából elveket vagy szentenciákat. A nemzedékek nem akarják egymást meggyőzni semmiről, se a gyerekek a szülőket arról, hogy ők már felnőttek, se a szülők a gyerekeket az ellenkezőjéről. A generációk egységes világban, közös térben és időben élnek, s a céljaik azonosak. A generációk közötti ellentét meglehetősen ritka, ha van egyáltalán ilyen. Ha van, az inkább szakmai-zenei jellegű, de nem személyes. Több alkalommal kérdeztem harminc-negyven éves férfiakat, milyen konfliktusaik voltak az apjukkal. Többszöri visszatérő élményem volt, hogy egyszerűen nem értették a kérdést. Ez a kérdés abból a kultúrkörből származik ugyanis, amelyben én felnőttem. Az ő számukra irreleváns, értelmezhetetlen. Többen az egyszerűség kedvéért félreértettek, és elkezdtek arról beszélni, hogy a hangszerválasztás körül milyen viták voltak. Aztán kiderült, hogy ezek szakmai viták, ahol a gyerek első komoly érzelmi kitörésére a szülők, maga a szigorú apa is, teljes megadással reagáltak.

„Apám híres primás volt, makói családból származott. Anyámmal már itt ismerkedtek meg, Pesten. Anyám is zenészcsaládból való. Természetes volt, hogy zenét tanulok. Hegedülnöm kellett, mert apám is hegedült. Beírtattak a zeneiskolába, apám is tanított kicsit... Nem szerettem hegedülni. Egyszer voltunk egy rokonnál vendégségben, ő klarinétos volt. Ott kipróbáltam a hangszert, és nagyon megtetszett. Mondtam apámnak, hogy vegyen nekem is, de ő ragaszkodott a hegedűhöz. Úgyhogy nekem járni kellett a hegedűórákra. Egy délután, apám éppen külföldön volt, nagyon elkeseredetten jöttem haza megint a hegedűóráról. Nem volt senki otthon, és én kétségbeesésemben a hátulsó szobában levágtam a hegedűt a földre és megtapostam. Darabokra tört. Ugráltam rajta!!! Kilenc éves lehettem akkor, tele voltam haraggal és keserűséggel. Drága hegedű volt pedig, családi darab, apám a nagyapjától örökölte. Már akkor több százezer forintot ért. Egy ép darabja nem maradt. Anyám, amikor hazajött, látta, hogy komoly a helyzet. Amikor apám megérkezett külföldről, nagyon tapintatosan fölkészítette őt a hírre. Nem kaptam ki. Apám komolyan elbeszélgetett velem, és nemsokára vett nekem egy klarinétot. Keresett egy jó tanárt, ismerőst. Először, azt hiszem, ahhoz a rokonhoz jártam tanulni, akinél kedvet kaptam a hangszerhez. Éjjel-nappal fújtam! Rengeteget gyakoroltam. Tehetségem volt. Fölvettek a Zeneakadémiára is, két évet végeztem. De abbahagytam, mert olyan jó szerződéseket ajánlottak, hogy nem volt szívem visszautasítani. Rengeteget kerestem. A Gundelben évekig játszottam, apámmal együtt.” (Interjú egy klarinétos családjával.)

Olyan esetről pedig egyáltalán nem hallottam, hogy a szülők a gyerek akarata ellenére zenei pályára kényszerítették volna fiukat vagy lányukat. Ebben a körben csak azokat képezik zenésszé, akiknek tehetsége és kedve van hozzá. Ez is a fennmaradás, a túlélés stratégiájához tartozik. Arra persze bőven van példa, bár inkább a régi generációk esetében, hogy a zenéhez kedvet érző, zenei pályára készülő gyereket komoly szigorral intették a gyakorlásra és kötelességei teljesítésére. Ebben az apák nem nagyon ismertek engedményeket, hiszen a család, a gyerek további élete függött, függ a sikerektől. Nyári Hilda így ír fiútestvére otthoni zenei taníttatásáról:

„...a testvéreim csak hébe-hóba, mint a mesékben jártak iskolába. Óránk, az nem volt. A szülőknél nem is volt ez egy nagy gond. A roma gyerekeknek csak muzsikálni kellett megtanulniuk. Ezt nagyon komolyan vették, itt nem volt mellébeszélés. Apám ilyenkor felült az ágyban, fogta a hegedűt meg a vonót. »A cimbalomhoz ülj le, gyerekek, és kezdjük!« Apám elkezdte a nótát, de a bátyám nem tudta rögtön utána játszani. No, akkor kapott az apámtól: »Azt a büdös, süket fülű anyádat, te senkiházi! Hát így kell ezt csinálni? Majd jó lesz az utcaseprőnek!« És már ugrott is ki az ágyból, akkorákat kúrt a vonóval a bátyám fejére, hogy csak úgy koppant. Anyám rémülten rontott be a szobába: »Jól van már, Fejes Lajos, csak ezt érted, hát hogyan tanuljon a kisgyerek, ha veszekszel? Menj ki az utcára, és ott verekedj, a gádzsókkal. majd meglátom, milyen erős vagy ott!« Aztán vigasztalni kezdte a Kálmánt: »Ne sírjál, drága szép fiam, majd danolok én neked, jobb muzsikussal, mint az apád. Az igaz, fiam, hogy tanulni muszáj, én se akarom, hogy egynótás tróger legyél, csak jót akarok neked!« De hál' istennek lett is a bátyámból jó muzsikus.”²

Az apai túlzott szigor ma sem ritka a zenész családokban, elsősorban akkor, ha az apa munkanélküli, és fiára vár a család eltartása. Egy negyvennyolc éves, régóta állástalan prímás felesége mesél férje nevelési módszereiről. A család a mama négyórás takarítói munkájából és a két huszoneves gyerek ösztöndíjából él.

„A férjem mindig végigülte az órákat, tudta, hogy mit tanulnak. Itthon együtt gyakorolt a fiammal. Már akkor tudta, hogy a cigányzenének nincs jövője, úgyhogy komolyzenét kell tanulni. Napi öt-hat órát gyakorolt a fiam már ötéves korában. Ha nem ment valami, akkor többit. Emlékszem, sokszor az ablaknál gyakorolt, és folytak a könnyei, mert le szeretett volna menni a barátaival játszani. De az apja nem engedte. Azt mondta, hogy vagy ezt csinálja, vagy játszik. Szegény kicsi meg nézte az ablakból a barátait, sírt és gyakorolt... Mondta is nekem nemrég, hogy »anyu, hiányzik a gyerekkor!!« Sokszor volt úgy, hogy ő a szobában sírva gyakorolt, én meg a konyhában sírtam. Veszekedtem, kiabáltam a férjemmel, hogy hagyja őt egy kicsit szabadabban. De nem lehetett vele beszélni. Azt mondta, hogy neki ez a dolga.” (Interjú egy munkanélküli zenész családjával)

Ez a fajta apai kérlelhetetlenség elég ritka, bár nem példa nélküli. Mégis, a jellemzőbb inkább az, hogy a fiatalok maguk mérik fel, mekkora erőfeszítésre van szükség ahhoz, hogy érvényesüljenek a zenei pályán. Apák és fiúk között általában inkább egy véd- és dacszövetség jön létre, a zenész-férfi sorsában való közös részesülés érzése sokkal erősebb, mint a nemzedéki különbség.

„Kérdés: – Ki tanította először hegedülni?

– Apám. Volt egy napirend, hogy mikor kell gyakorolni. Később már ő csak a másik szobából hallgatta, hogy hogyan dolgozom, esetleg közbeszólt, de nem dirigált. Aztán nemsokára keresett nekem egy jó tanárt, akit jónak tartott.

Kérdés: – Voltak vitái az édesapjával?

– (csodálkozik) Nem. Én imádtam az apámat, olyan akartam lenni, mint ő. Ő pedig egyenrangúnak tartott engem egészen kiskoromtól fogva. Úgy beszélt velem,

² Páliné, i. m. 44. o.

mint egy felnőttel. Jó zenésznek tartott. Tudta, hogy tehetséges vagyok. A bátyámról hamar kiderítette, hogy őbelőle sohasem lesz zenész, de neki meg hamar jól ment az üzlet a vendéglátásban. Ő meg ahhoz értett Amikor fölkerültem a Rajkóba, nagyon megkedveltem a bohém életet. Rengeteg pénzt költöttem. Sokat jártunk külföldre a zenekarral. Emlékszem, amikor Japánból megjöttünk, taxival mentem Pestről Makóra.

Kérdés: – Nem haragudtak a szülei?

– Dehogy!! (nevet) Örültek, hogy megérkeztem. Kiszálltam a taxiból, és mondtam nekik, hogy fizessétek ki. Kifizették, és örültek, hogy ott vagyok.

Kérdés: – Hogy van az, hogy egy családban apa is, fia is zenész? Nincs rivalizáció?

– Á!!! Én mindig csodáltam apámat. Ő meg büszke volt rám. Ezt onnan tudom, hogy amikor hazamentem, az utcán mindenki kérdezte, hogy na, milyen volt Bécsben? Milyen volt Párizsban? Dicskedett velem.” (Interjú egy rendezővel, 48 éves)

Az interjúk többségében igen meghitt apa-gyerek viszonyról számoltak be beszélgetőpartnereim. A zenész apáknak mindig is több idejük volt napközben foglalkozni gyerekeikkel, s többnyire ki is használták ezt a lehetőséget. A mai fiatalabb férfigeneráció esetében is az a jellemző, hogy aktívan részt vesznek a gyereknevelésben, nem hagyják ezt a feladatot a feleségekre. Az idősebb generációnál ez még inkább így volt.

„Én emlékszem, gyerekkoromban apám órákig tanítgatott, magyarázott, nemcsak zenei kérdésekről. Ha ráért, fölültetett a térdére, és órákat töltöttünk így. Egyébként is, ha egy gyerekben tehetség mutatkozik, a családban már egészen kis korától tisztelettel kezelik. Nincsenek korbelti különbségek. Én úgy beszélek zenei kérdésekről egy tíz évessel, ha látom, hogy érti, érdekli, mint egy felnőttel. Tisztelem a tehetségét, őt magát.” (Interjú egy menedzserrel, 40 éves férfi.)

Ez a tisztelet abban is megnyilvánul, hogy a szülők nagyon gondosan választják meg gyerekeik tanárait. Ebben a választásban nagyon sok a személyes mozzanat. Fontos, hogy a tanár a szülők jó ismerőse, még inkább rokona legyen, fontos, hogy a gyerek és a tanár között jó viszony, rokonszenv alakuljon ki még a tanulás megkezdése előtt. A zenetanárnak a személyes kiválasztása még abban az esetben is szabály, ha a gyereket állami zeneiskolába küldik. Ekkor, főleg az apa, előzetesen érdeklődik az ismeretségi körben, hogy kik a jó tanárok, majd személyesen is felkeresi a kiszemelt jelöltet. Beszámol neki gyermeke személyiségéről, jelleméről, zenei előképzéséről, igényt tart arra, hogy a tanár nem csak apaként, de szakemberként is partnernek tartsa. Igen tipikus jelenség, hogy a cigányzenész apák részt vesznek a gyerekek zeneiskolai vagy privát óráin, utána konzultálnak a tanárral a feladatokat illetően, s ott-hon rendszeresen együtt gyakorolnak a gyerekekkel. A VIII. kerületi zeneiskola egyik hegedűtanára elmondta, hogy náluk a cigány tanulók aránya 60 százalék, s a cigány szülők szinte kivétel nélkül igénylik a tanárokkal folytatott konzultációt. Ellentétben a gádzsó szülőkkel, akik a nevelői kompetenciát teljes mértékben átruházzák a tanárookra, s csak a kapuig kísérik gyerekeiket, óra után pedig ott várnak rájuk. A cigány szülők magatartása részben azzal magyarázható, hogy ebben a kultúrában az intézményeknek elenyésző szerep jut, sőt, az emberek eleve gyanakvással viseltetnek az intézményekkel szemben. Az intézményi megoldások a többségi társadalom megol-

dásai, az intézmények többségi intézmények, nem szolgálják a cigány kultúra fennmaradását, amely mindig is a személyességre, az informalitásra épült. Ezért keresnek a szülők magántanárokat, s ha elkerülhetetlen az állami zeneiskola vagy iskola, ott egyértelműen igénylik, hogy partnerként kezeljék őket, sőt határozottan kontrollálni kívánják azt az időt, amit a gyerek az iskolában tölt. Úgy gondolják, hogy az iskola olyan tudások megszerzésének a terepe, melyet a család már nem tud biztosítani. A neveléssel kapcsolatos egyéb feladatokat viszont egyértelműen saját kötelességüknek, saját dolguknak tartják, amibe nemigen tűrnek beleszólást. Az interjúk során a gyerekek és a szülők közötti konfliktusokról alig esett szó. Ez valószínűleg annak tudható be, hogy bármennyire elfogadtak, én mégis egy idegen kultúra képviselője voltam. Nem szívesen osztották meg velem a gyerekeknélvelés során átélt kudarcokat vagy az ezzel kapcsolatos egymás közötti vitákat.

Úgy gondolom, hogy a családok belső világa nem annyira idillikus, mint ahogyan az interjúkból kitűnik. Mégis, a fő jellegzetességek szempontjából hitelesnek tartom a megnyilatkozásokat. Főként azokat, melyek az iskola és a családok viszonyára vonatkoznak.

A szülők meglehetősen kritikusak a magyar iskolarendszerrel szemben. Lélektelennek tartják az ott uralkodó légkört, felületesnek és felkészületlennek a tanárokat. Amennyiben tehetik, még a nagyobb gyerekek is csak fél napot töltenek az iskolában, s ebédjüköt is otthon költik el. Ha egész nap az iskolában vannak, ez a szülőnek komoly lelkiismeret furdalást okoz, úgy érzi, hogy nem teljes értékű szülőként viselkedik, s amint teheti, megoldja, hogy a gyerek ebédre már hazajárhasson. Ha tehetnék, s anyagi lehetőségük volna rá, legszívesebben a közismereti tárgyakat is magántanárokkal taníttatnák, akiket ismernek és ellenőrizni tudnak. Ebben a vonatkozásban szintén a 17–18. századi szülői attitűd konzerválódott a családokban. Mint ismeretes, a nyilvános alsó iskolákkal szemben nagyon sokáig ellenérzéssel viseltettek szerte Európában és Magyarországon is a gondosabb nemesi és polgárcsaládok. Majd száz évnél kellett eltelnie, amíg a kötelező alsó iskolázás bevezetésre került. A magántanárok alkalmazása azóta sem szűnt meg teljesen, s napjainkban a kötelező állami iskoláztatás súlyos válságának lehetünk tanúi Magyarországon is. A cigány szülők megőriztek valamit abból a szellemből, melyet Angliában a családias „kisiskola” mozgalom éleszt manapság újjá, vagy amely Dániában a „szabadiskolai” mozgalomban formálódott meg, ahol a szülők alapítanak iskolát, s nevezik ki a tanárokat, beleértve az igazgatót is. Az USA-ban a hetvenes évek óta egyre népszerűbb a „home-schooling” mozgalom, melyet fiatal értelmiségi szülők indítottak el. Szerintük a gyerek számára tíz éves koráig kedvezőbb, ha saját ismeretségi körben, a különböző végzettségű diplomás szülők közösségében, személyes felügyelete alatt nevelődik, mintha idejekorán, több száz fős „iskolagyárakba”, személytelen, rideg környezetbe kerül. Magyarországon a rendszerváltás óta a jó érdekérvényesítő társadalmi csoportok magániskolákba, alapítványi iskolákba menekítették gyerekeiket, ahol a szülő megrendelőként viselkedhet, gyakran az iskolaszékben vagy a kuratóriumban is a szülők vannak többségben. Beleszólhatnak a tanárok kiválasztásába, a pedagógiai munkába. Nem egy esetben a szülői közösség az iskolaalapító. A cigány szülők részint információhiány,

részint anyagi megfontolások miatt nem élnek ezzel a lehetőséggel. A zenei képzés, a hangszer sok pénzbe kerül, ezek mellett a kiadások mellett nem tudnák magániskolába adni a gyerekeket. Ezen túlmenően azonban úgy gondolom, hogy a magyar magániskolákat is túlságosan intézménycentrikusnak találnák, s ha lenne is elegendő információjuk az új intézményekről, akkor sem adnák át a szülői kompetenciát az iskola tanárainak. A családi kohézió, összetartó erő ugyanis a gyereknevelésben ugyanúgy tradicionális értéknek számít, mint a szakmai vagy a társas élet szervezésében. Igen jellemzőnek és tipikusnak mondható a fiatal menedzser apa véleménye tizenéves gyerekei iskolájáról:

„Én azért nem járok szülői értekezletekre, mert egy idő után nem tudom tolerálni, ami itt az iskolákban folyik. És egy ideig tűröm, türelmes vagyok, de van egy határ, amikor nem bírom tovább, és elmondom a véleményemet. Ami lesújtó. A fiam ... zenei tagozatos iskolába jár, mi zenetanárt tudtunk választani, de a többi tanárt nem választhattuk meg. Az a sok szerencsétlen, agyonfrusztrált ember, sejtelmük sincs, mit kéne csinálni a gyerekekkel. Kioktatnak minket, közben maguk is teljesen tanácstalanok. Én megértem őket, sajnálom őket, de az a helyzet, hogy azt gondolom, ha nem megy, akkor el kell menni tűzoltónak, és nem gyerekeket gyötörni. Úgyhogy a feleségem jár a szülői értekezletekre.” (Interjú egy menedzserrel, 40 éves férfi)

Az állami iskolákról alkotott vélemények nem mindig ilyen szélsőségesek. Ha a tanár melegszívű, gyerekközpontú, az elégedettséggel tölti el a szülőt és a gyereket is, az iskola egészének működésével ilyenkor nem foglalkoznak. De inkább az mondható el, hogy a jó tanárok munkáját is inkább jóindulatú semlegességgel szemlélik. Lelkesedni senkit nem hallottam iskola-ügyben. A cigány fiatalok zenei tehetségét ugyanis még a szakmailag felkészült tanárok se értékelik igazán. A szülőknek és a gyerekeknek viszont ez a legfontosabb, ezért inkább a zeneiskolák tanáraival tartják a kapcsolatot.

„Jó tanuló voltam, szerettem tanulni, itt a közelben jártam egy iskolába. De az ötödik-hatodik osztályt már a Talentumban végeztem el, a Rajkó Zenekar iskolájában. Fontosabb volt mindig a zene, mint az iskola. Két évvel korábban vettek föl a konziba, itt is mindig jó közepes voltam a közismereti tárgyakból. Többre nem futotta, mert közben elkezdtem külföldön koncertezni, versenyekre járni. Hamar sikerem volt. Az iskolában mindig csak délig voltam, aztán jöttem haza ebédelni. Édesanyám minden nap főzött, ez most is így van. Ő soha nem járt el dolgozni, csak velünk foglalkozott. Ehhez persze az kellett, hogy apám egyedül el tudja tartani a családot.” (Interjú egy konzervatóriumi növendékkel, 18 éves.)

A magántanulói státusz sem ritka a gyerekek és a fiatalok körében. Ez egyrészt annak tudható be, hogy ily módon jobban meg tudják szervezni a gyakorlásra és a tanulásra szánt időt, az iskola nem motivált abban, hogy a gyerekeknek ez ügyben segítsen. A szülők egy esetben sem jelezték, hogy sajnálták volna az iskolától való megválást. Az ezzel kapcsolatos kritika azonban sokkal gyakoribb:

„(A fiam) ... ötödiktől lett magántanuló. A lányom is ugyanígy. Semmi értelmét nem láttuk, hogy sorakoztassák őket, meg hogy egyszerre kelljen mind a húsz gyereknek ugyanazt tanulni. Ide jártak a tanárok ötödiktől, fizettem mindegyiket. Soha

nem volt probléma a tanulással. Így sokkal könnyebben, gyorsabban ment, a zenélésre, gyakorlásra is maradt idő. Nem volt nekünk semmi bajunk az alsós tanítónőkkel, a feleségem járt be szülői értekezletekre. De ötödiktől már túl sok tanár van ahhoz, hogy meg lehetne őket választani. Az alsós tanító nénit még ki lehet választani, hogy jó vagy nem jó, de később már bonyolultabb.

Kérdés: – Amíg iskolába jártak a gyerekek, ez napi hány óra volt?

– Reggel nyolctól délig. Aztán jöhettek haza ebédelni. A feleségem soha nem dolgozott. Nekem az az elvem, hogy a nők legfontosabb dolga a gyereknevelés.” (Interjú egy zeneszerzővel, 48 éves férfi.)

Az a meg gondolás, hogy magántanulóvá válva a gyereknek hiányozhat a korabeliek társasága, ebben a közegben nem merül föl. Egyrészt a ma harminc-negyvenéves szülők családjaiban gyakoribb a három gyerek, mint a kettő. Másrészt a családok igen kiterjedt társas életet élnek, szinte naponta összejárnak. A játszótérre közösen viszik le a kicsiket, a nagyobbaknak pedig megszervezik a közös gyakorlást. Ha külön gyakorolnak is, esténként mindig akad maguk korabeli látogató a családból vagy az ismeretségi körből. A nukleáris családnak az a fajta elzárt különélése, ahol a társas élet elszigetelt, ott a hét végi esemény, ismeretlen ebben a körben. Az emberek igénylik egymás társaságát, zenélni, gyakorolni is közösen szeretnek. Interjúim alatt megfigyeltem, hogy a lakásokban az ajtók mindig nyitva vannak. A családtagok közös térben élnek, igénylik a folyamatos kontaktust. A fiatalok gyakorolni is úgy szoktak, hogy nyitva hagyják az ajtót. Így a szülő, a testvér megjegyzéseket tud fűzni a zenéhez, ők pedig nem maradnak ki a társas élet eseményeiből.

„(A) ... családokban nagyon meleg, szeretettel teli a légkör. A gyerekek és a szülők állandóan együtt vannak. Nem külön szoba, meg ilyesmi. Együtt is alszanak. Testközeliség van. Ez a kis gyerekeknek nagyon fontos. Ahol szegénység van, ott egy szobában lakik az egész család, de a gazdagoknál se különülnek el a gyerekek. Együtt alszanak, együtt esznek, együtt gyakorolnak a felnőttekkel, hallgatják a beszélgetéseket, a fiúk ott vannak az üzletkötéseknél. Nincsenek korlátok, nincs úgynevezett fegyelmezés... Amikor én megvettem ezt a házat, rögtön kiüttettem egy csomó közfalat. Csupa apró kis helyiség volt, így meg lett egy nagy ebédlő, egyben a konyhával. Amíg a feleségem főzi az ebédet, mi a fiammal itt gyakorolunk, beszélgetünk, együtt vagyunk. Szép, nagy közös tér, nem vagyunk elválasztva egymástól. Sokszor megyek látogatóba a gádzsó kollégáimhoz, ezt-azt megbeszélni. Mindig csodálkozom, hogy állandóan fegyelmezik a gyerekeket. Az ember a gádzsó családoknál állandóan azt hallja, hogy »nem szabad, ezt ne így csináld, ezt egyed meg, ide menjél« borzasztó. A gyerek folyton szorong, hogy mit csinál rosszul. Mi nem beszélünk ennyit. Végezzük a dolgunkat, a gyerek látja ezt, és utánozza, mert olyan akar lenni, mint az apja vagy az anyja, vagy a híres rokon. Lesi az elismerő pillantásokat. Ha ezek elmaradnak, akkor tudja, hogy valamit másként kell csinálni. Nincsen szükség büntetésre!!!! A cigány szülők nem büntetnek és nem jutalmaznak. Ez nincs benne a gondolkodásukban. Szeretnek! Azt akarom, hogy a gyerek fölülmúljon engem. Győzzön le! Ebben segítem. Persze vannak korlátok. Időre haza kell jönni például. Ez nem vita kérdése. Vannak dolgok, amiket én határozok meg, ez az én dolgom. Ezt eszébe se jut

kétségbe vonni. Ha mégis, akkor dörgedelem van. Más nincs...” (Interjú egy zene-szerzővel, 48 éves férfi.)

Az idézetből kitűnik, hogy ez a nevelési szemlélet egyrészt a gyerek személyiségét igen tiszteletben tartó szemlélet, másrészt tekintélyelvű. Némileg rokonítható a 20. század első felében kialakult reformpedagógiai elképzelésekkel, de korántsem individuális szemléletű. A családon belüli alrendszerek határai nagyon egyértelműek és kétségbevonhatatlanok, bár a felnőtté válás sokkal hamarabb megy végbe, mint a modern nukleáris családokban. A kiterjedt család és a zenész közösség érdekeit a gyerekeknek eszükbe se jut kétségbe vonni, azok megfellebbezhetetlenek. Az ezzel kapcsolatos lázadásra nem találtam példát. Az ebből a közösségből való kikerülés, kítaszítatás egy olyan kulturális és szociális vákuumba juttatná a fiatalt, hogy a szakítással járó kockázatok sokkal súlyosabbak, mint az egyéni érdekérvényesítés előnyei. A közösség, a család érzelmi és egzisztenciális védelmet jelentő biztonsága iránti igény sokkal erősebb, mint az esetleges személyes, individuális érdekek, diszpozíciók. A szülőknek nem kell hatalmi szóval védelmezni az alapvető szabályokat és törvényeket. Ezek önmaguk súlyánál fogva érvényesülnek. A neveléssel kapcsolatos szülői szemlélet egyszerre személyközpontú és autoriter. Egyik vonás a másikat erősíti. A szülők sok olyan konfliktust kezelnek meglepően megengedő módon, amiből egy gázdzó családban komoly ellentétek keletkeznének. Máskor viszont, a hagyományos értékek megvédése érdekében engesztelhetetlenek. Nem annyira szavakban, mint viselkedésben. Egy hat osztályt végzett, Nyírségből származó, takarítónőként dolgozó mama, aki egyébként zenei téren igen művelt, rendszeresen zálogba viszi kevés arany ékszerét, hogy lánya külön angol tanárát kifizethesse. Hihetetlen empátia kell ahhoz, hogy belássa, a gyerekek a sikeres érvényesüléshez szüksége van a magántanára.

„...én nagyon keveset keresek. Engem leszázalékoltak, kapom a segílyt, a férjem csak nagyon ritkán megy külföldre. A gyerekek viszont szép ösztöndíjat kapnak .... Kell hozzá minimum négyes bizonyítvány. De az mindig megvan. Tegnap kapta meg a lányom az övét. Abból vette a mobilt, mert már mindenkinek van az osztályban. Előtte megvettük neki a számítógépet, amit kért. Mondtam neki, hogy nem kéne a mobil, nem arra kapja az ösztöndíjat. De sírt, hogy az neki kell, mert már csak neki nincs a barátnői közül. Hát legyen neki!!!! Képzeld el, hogy úgy került ebbe az iskolába, hogy megvettem azt a tájékoztató füzetet. Ő töviről-hegyire átnézte, és közölte, hogy ebbe az iskolába akar járni. Egyébként állami iskola, de a nulladik évben húszszet kellett fizetni havonta. Összeszedtük... Most is, a nyelvórák, meg a zongoraórák nagyon sokba kerülnek. De ennek meg kell lenni!!!! Nemrég zálogba kellett vinni pár gyűrűmet. De nem sajnálom, elviszem. A gyűrű ráér. A gyerekeknek meg most kell tanulni!!!! Aztán, az első szülői értekezletre szépen felöltöztem, kifestettem magamat. Hát, látom, hogy ott nincs más cigány szülő, csak én. A többi osztályban se... Itt rendesek a tanárok. Egyszer hiányzott a lányom, és a magyar tanárnő megjegyezte a többieknek, hogy »Hiányzik nekem az én kis fekete lányom!!!!« így, ilyen kedvesen A legjobb tanuló közé tartozik.” (Interjú egy munkanélküli zenész családjával.)

A papa munkanélküli, a mama leszázalékolt, félállású takarítónő, két serdülő gyereket nevelnek. Mégis megértik, hogy lányuk számára fontos a mobil a társasági

státus szempontjából. Ezzel szemben amikor lányuk egy alapvető családi szokást akart megsérteni, este egyedül akart a barátnőivel társaságba menni, a mama megtiltotta, hogy elmenjen hazulról. Igaz, az apai tekintélyre hivatkozva. Jelen voltam az esetnél, s számomra meglepő módon igen komoly családi dráma alakult ki a kérdésből. A tizenhat éves kislány egyik barátnője lakására szeretett volna elmenni úgy, hogy esetleg csak reggel jön haza. Kiderült, hogy az apa egyik külföldi útja alkalmával anyja már megengedte neki, hogy barátnőjénél aludjon. De a papa előtt az esetet titokban kellett tartani. Ezen az estén az apa éppen egy rokonnál volt látogatóban. A kislány felhívta őt telefonon, hogy az engedélyét kérje. Az apa mereven elzárkózott. A lány erre zokogásban tört ki, s könyörgött anyjának, hogy engedje el. A mama nyilvánvalóan szenvedett, sajnálta lányát, de látszott, hogy tart férje haragjától. A kislány, végső kétségbeesésében az én támogatásomat kérte. Arra hivatkozott, hogy én is biztosan tudom, az ő korosztálya-béli lányok között ez a fajta társas élet elterjedt szokás. Én csak együttérzésemről tudtam biztosítani a kislányt, de nem akartam beleavatkozni a vitába. Éppen indulóban voltam, amikor ő a bátyjához fordult segítségért, aki éppen barátjával gyakorolt. A két fiú férfias értetlenséggel viszonyult a problémához, s jelezték, hogy egy lánynak szerintük se illik este egyedül kószálni. Másnap egyikükkel találkoztam egy koncerten, s megkérdeztem tőle, mi lett a vita végkimenetele. Hidegen végigmért, majd közölte, hogy a papa nemsokára hazajött, és nem esett szó többet a dolgról. Tekintetével azt jelezte a fiú, hogy ezek olyan dolgok, amiket én nem érthetek meg.

A leányok nevelésével kapcsolatban ma is erősen és általánosan tartja magát az a felfogás, hogy a lány szerepe az anyai és feleségi feladatokra való felkészülés. Ennek még az se mondhat ellent, ha a lány továbbtanul vagy zenei pályára lép, ami manapság egyre gyakoribb. A leányokat féltve őrzik a családi körön belül. Természetes, hogy a fiúk korán elkezdnek önálló társas életet élni, kimaradásaiknak csak a gyakorlati kötelezettségek szabhatnak határt. A lányok azonban csupán a tágabb család körében élhetnek társas életet, vagy olyan közös rendezvényeken, ahol legalább a tágabb rokonság egy tagja jelen van. A gádzsó környezettől különösen óvják a lányokat. A fenti esetben valószínű, hogy ha cigány osztálytársai lettek volna a kislánynak, a szülők hajlamosabbak lettek volna őt elengedni. Ez egy erősen korlátozó, a család és a közösség kohézióját erősítő magatartás, mely látszólag éles ellentétben van a más területeken megnyilvánuló szeretetteljes engedékenységgel. A lányokkal kapcsolatos veszélyek a gádzsók világában azért is fenyegetőbbek, mert a fiúk jobban meg tudják védeni magukat. A fiatalok ugyanis szinte kivétel nélkül minden családban beszámoltak olyan atrocitásokról, melyek az utcán illetve az iskolában érték őket. A fiúk a VIII. kerületben sötétedés után egyedül nem szívesen járnak, különösen, ha a hangszer is náluk van. A lányokat pedig kifejezetten tiltják az esti sétáktól. Az egyik családban a mama kétségbeesett tekintettel meséli, hogy esténként addig nem nyugszanak meg a férjével, nem is vacsoráznak, amíg mind a két gyerek haza nem érkezik. Rendszeresek az utcákon a zaklatások, verekedések. Ezeknek félelmet keltő hatását fokozza, hogy a sérelmekről az ismerősök folyamatosan beszámolnak egymásnak, az információk gyorsan áramlanak.

„Hívnak a mamák, hogy bajok vannak az iskolában. És hogy mi biztosan csak titkoljuk a problémákat. Az egyik lány a ... gimnáziumba került, és az anyja meséli, hogy osztályfőnöki órán a tanár megkérdezte az osztályt, hogy »Mit csinálnátok a cigányokkal?« Mire többen azt válaszolták, hogy ha lehetne, lelőnék őket. És szitkozódtak. Hárman vagy négyen vannak az osztályban cigányok, nem törődtek velük. Most gondolkodnak, hogy eljönnek onnan, de nem tudják, hogy hova. Hát nekünk, hál' istennek, nincs ilyen problémánk.» (Interjú egy munkanélküli zenész családjával.)

A muzikus családok gyerekei eleve bizonyos előítéllettel mennek iskolába, hiszen szüleiknek sem voltak ezen a területen kellemes élményeik. A tanárok reakciói a gyerekek ellenzéreseire pedig még inkább elmélyítik az ellentéteket:

„Az Imi fiam az iskolában nagyon rendetlen volt. Szemtelen. Megcsinálta, hogy amikor a tanító néni ment befelé az osztályba, kinyitotta előtte az ajtót. Meghajolt, és mondta, hogy »jó reggelt kívánok, tanító néni!«, aztán a háta mögött eljött az iskolából. A hetes jelentett, hogy hiányzik B. Imi. Mire a tanítónő, hogy »dehát ő nyitotta ki az ajtót!« erre a gyerekek nevettek, hogy »igen, de utána elment«. Lett is nagy botrány a dologból.» (Interjú egy falusi régiségkereskedővel, 53 éves férfi, Rezes, Nógrád megye.)

Felesége ezután részletezi az ügy másik oldalát is:

„Azért a tanítónők is megérik a pénzüket. Az egyik, már nyugdíjas, igaz, fáradt, vonalzóval veri a kezüket meg a fejüket. Engem már ismernek, bemegyek, megmondom a magamét. Mondják, hogy »bocsánat, anyuka, ne haragudjon, ne jelentsen be bennünket az igazgatónak!« Azt nem csinálom, de jól lehordom őket. Én itthon a gyerekeket egy ujjal se bántom, az unokákat se. Miattuk is én szoktam bemenni. Régebben volt, az Imi volt vagy tíz éves és dobáltak almákkal a szünetben. Az L.-né meg nagyon mérges lett, fogta az ollót és levágta az Imi haját. Gyönyörű, hosszú fekete haja volt, megnövesztve. Nekem is tetszett, szép volt nagyon. Ez meg, öreg, ideges, nem való gyerekek közé. Nekimegy a hajának. Hát jön haza a gyerek sírva, rövid hajjal. No, másnap jöttem este haza a munkából... Leszálltam a buszról, be egyenesen az iskolába. Mert ott lakik a férjével. No, ott ültek a teraszon, mikor meglát engem, már jön is eléem, hogy »jaj, tudom, mért jön. Ne haragudjon, nem akartam, csak ne jelentsen be!« Na, én akkor úgy megmondtam neki a magamét, hogy nem tette zsebre. Kiabáltam vele rendesen.» (Interjú egy falusi régiségkereskedővel, 53 éves, Rezes, Nógrád megye.)

Egy szórakoztató-zenei stúdióban, Budapesten tanuló, mellette gimnáziumba járó fiatal a középiskolát szereti, de általános iskolai élményei igen keserűek voltak:

„Nyolcan voltunk az osztályban cigányok, hárman-négyen jártunk zeneórákra. Egyszer az egyik tanár odaszólt nekem, hogy »mondd meg a cigány barátaidnak, hogy ne késsenek az órákról!« A hangsúlya is nagyon bántó volt. De a tornatanárnő egyenesen kijelentette, hogy nekünk ketreceben lenne a helyünk. Piszkosak vagyunk. Az egyik barátom apja a Roma Szolgáltatnál dolgozik, bejött, szembesítette a tanárnőt velünk, de az mindent letagadott. Nem tudtak velem mit csinálni. Vagy nem akartak. Azt mondta, mi találtuk ki az egészet. Utána borzasztó, hogy mit művelt velünk a tornaórákon.

Mama: Úgy kezdődött az egész, hogy néhányan szülők szóltunk, hogy ezeknek a gyerekeknek vigyázni kell a kezére, ez a munkaeszközük. Ha eltörik a csuklója, vége a jövőjének. Nem lehet olyan gyakorlatokat végeztetni velük, ami megerőlteti a kezét. Erre a tanárnő teljesen kiborult, és tovább zaklatta a gyerekeket az órán. Mi nem mertünk szólni, mert az is a gyereken csattan. Most Szandrával járok még ugyanabba az iskolába. (a húg - B. Á.) Vagyunk ott páran cigány szülők. A barátnője szülei vállalkozók, gazdagok. Hatalmas lakás, padlófűtés, jól menő vállalkozásuk van. Alig merek hozzájuk belépni, olyan előkelők. Erre a szülői értekezleten a többi szülő kijelentette, hogy rájuk nem lehet bízni az osztálypénz kezelését. Nem mondták, hogy miért, de mi tudtuk. Pedig hát mit nekik az a pár ezer forint, amikor millióik vannak. Egy másik szülő meg, lakik vagy negyven négyzetméteren, a férje munkanélküli, ápolatlan, rosszul öltözött, sokszor mondja nekem lesajnálva, hogy »hát, igen, nálatok cigányoknál ez másképpen van«. Nem tudom, miért van ez így. Én vállalom a cigányságomat, de a piszkos, koszos, randalírozó emberekhez semmi közöm. Ha ilyet látok, elfordítom a fejemet. A kannásokhoz se. Nem is házasodunk velük. Csak egymás között. Most is volt ez a Gypsy Fire. Mi ilyen helyre nem megyünk, ilyen koncertre, ahol kannások vannak.» (Interjú egy külföldön játszó zenész feleségével, 37 éves.)

Azzal párhuzamosan, hogy a serdülő gyerekeket féltve óvják az általuk nem ismert gádsók illetve az oláh cigány csoportok társaságától, igen hamar elfogadják őket a belső közösség felnőtt tagjaként. A fiatalok jóval érettebbnek látszanak koruknál, a tizenöt-tizenhat éves lányokat gyakran huszonevesnek néztem, a fiúk pedig már tizennégy-tizenöt éves korukban férfiként viselkednek. A gádsó családokban ez az a kor, melyet „serdülőkori krízis”-nek hív a pszichológus szakma, s mely a gyermekes és felnőtt viselkedési módok változtatásával, s az ezzel járó feszültségekkel jár együtt. Átmeneti korszaknak is nevezik, amennyiben a gyermekkorból a felnőttkorba vezető, hosszú átmeneti időszakot éli át ilyenkor a gyermek. Ezt követi legújabbán a fiatal felnőttkor, ami a nyugati kultúrában lassan elfogadottá váló terminus, s mely sokszor akár a harmincadik életévig is elhúzódik. A zenész kultúrában mindkét jelenség ismeretlen. A gyerekek szinte átmenet nélkül válnak felnőtté, illetve az ünnepélyes, rituális átmenetet a közösség, a család felnőtt tagjai biztosítják úgy, hogy ennek érdekében a fiatalok semminemű erőfeszítésre, harcra nem kényszerülnek. A jelenséget Vikár György így jellemzi: „Meggyőző vizsgálatok mutatták ki, hogy... ősi életformában élő népeknél, ahol a gyermek az avatási szertartás után, tehát 13–14 éves korától a törzs teljes jogú, felnőtt tagja, a serdülőkorban a mi társadalmunkra jellemző konfliktusok nem mutatkoznak. A mi serdülőinknek nem csak a bennük zajló biológiai változásokhoz kell alkalmazkodniuk, hanem a fokozódó társadalmi elvárásokhoz is, egy olyan civilizációban, ahol a felnőttiséghez szükséges tudásanyag megszerzése hosszú éveket vesz igénybe. Ma már egy mesterség ismeretanyagának elsajátítása is eltart 18 éves korig, egy értelmiségi pályára való felkészülés pedig egy ember életének húszas éveinek közepéig tart. Valaki egyszer azt mondta, hogy a serdülőt a gőzgéppel együtt találták fel, tudniillik a gőzgépet 1772-ben Watt találta fel, és rá kb. négy évre jelent meg Rousseau Emilé című pedagógiai regénye, amelyben már a serdülőkort külön

életkori szakasznak mutatja be. Ugyanakkor más társadalmi tények (jobb táplálkozás, vitaminok, sport), viszont éppen korunkban a testi fejlődés felgyorsulásához vezettek. Sajátos ellentmondás alakult ki: a mai fiatalok testileg fejlettebbek, mint a régebbi nemzedék volt az ő korukban, ugyanakkor gyermeki helyzetük időben megnyúlik. Ez egy önálló ifjúsági szubkultúra létrejöttét segíti elő, olyan szokásokkal és szemléletmóddal, mely a felnőtt társadalom elvárásával sokszor éppen ellentétes.”³

A zenész családok nem ősi életformában élnek, úgy gondolom, hogy inkább a premodern szocializációs mintát őrizték meg, legalábbis ami az európai középkori kultúra nem földművelő rétegeire jellemző. Ismeretes, hogy Európa nyugati részén a földműveléssel foglalkozó birtokos parasztok körében valóban kitolódott a felnőtté válás életkora már az iparosodás előtt is. De ennek olyan speciális okai voltak, melyek taglalására itt most nem térhetek ki. A serdülőkor megjelenése egyértelműen a modernizáció jelensége, a lokális közösségek befolyásának csökkenésével, a „családi munkahelyek” megszűnésével, a család termelési funkciójának csökkenésével járt együtt, és nehezen hozható összefüggésbe az „ősi” társadalmakkal és az „ősi” életmóddal. Maga Vikár is jelentőséget tulajdonít annak, hogy Rousseau műve mely időpontban látott napvilágot. Ez az időpont egybeesik az európai modernizáció kezdetével. Csakhogy a zenész családokban azóta sem szűnt meg a „családi gazdálkodás”, amennyiben a zenei képzés, a zenekarok kialakítása, munkarendje, a hangszerek birtoklása és öröklése a mai napig a kiterjedt család keretein belül zajlik. Ezért itt nem „ősi” minták bukkannak fel, hanem a premodern, lokalitás által szabályozott életforma kétszáz évvel ezelőtt még Európa-szerte általános viselkedési módjai. Azzal a különbséggel, hogy a zenész családok esetében a lokalitást a tágabb család és közösség virtuális és valóságos határai helyettesítik. Valószínűleg a zenész-karrier jellegzetességei is felerősítik a korai felnőtté válás jelenségét. A zenei tehetség ugyanis igen korán megmutatkozik, s a karrier már akár kisgyermekkorban elkezdődik. A tanulásnak azonban soha nincs vége. Tehát nincsen olyan szorosan vett „képzési idő”, melynek elteltével valakit már felnőttnek tekinthetnek. A zenész pályán nem lehet abbahagyni a tanulást, gyakorlást, s a mesterséggel csak a „munkaidőben” foglalkozni. Vélhetően azonban ez csak egy sokadrendű magyarázata a jelenségnek. A lényegi ok a cigányság egészének kultúrájában keresendő, hiszen a serdülőkori krízis hiánya ugyanúgy jellemző az oláh-cigány és a beás közösségekre is. A fiúgyerekek hagyományosan itt is az apától tanulják el a mesterséget, a lókereskedést, a famegmunkálást, a vályogvetést, kosárfonást, fémmunkákat, vagy manapság a különböző árucikkkel való kereskedést, az üzleti élet titkait. Erre vonatkozóan igen érdekes kutatásokat végzett Forray R. Katalin és Hegedűs T. András.⁴

Nem válik el egymástól a munkahely és a családi élet, a magánélet, a privacy és a nyilvánosság, a közélet közé sem lehet éles határvonalat húzni. Erre a kultúrára preg-

3 dr. Vikár György: A serdülőkori válság. In: Ifjú-Kór Okker Kft. 2000. szerk.: Kapócs Imre – Maár Márton – Szabadka Péter 108. p.

4 Forray R. Katalin – Hegedűs T. András: Cigány gyermekek szocializációja Család és iskola Budapest, 1998. Aula Kiadó.

nánsan jellemző az „egységesség” igénye és jellege, ahol a generációk közötti párbeszéd igen ritkán válik harccá. A fiatalok nem alakítanak ki a felnőtteket provokáló szubkultúrát, lévén, hogy megkérdőjelezhetetlen várományosai az apák kultúrájának, melyet elfogadnak. Az apák pedig boldogan adják át a stafétabotot, hiszen fiuk sikere az ő személyes sikerük is, amennyiben ők a fiak első és legfontosabb tanítómesterei. A szocializációs lánc nem szakad meg az intézményesített neveléssel, nem lép közbe az idegen, professzionális szakember, aki jobban tudja a szülőnél, hogyan kell a gyereket tanítani. Nincsenek profi pályaválasztási tanácsadók, akik jobban tudják a szülőnél, hogy mihez van a gyerekek tehetsége. A cigány kultúrában nem zajlott le a családnak az a funkcióvesztése, mely az egész európai kultúra modernkori fejlődésére rányomja bélyegét. Az világ lukácsi értelemben vett „egységessége” többé-kevésbé megőrződött. A mindennapi életet a habermasi „életvilág” uralja, s az intézményeknek igen csekély jelentőségük van. Ez a valódi oka annak, hogy ismeretlen jelenség a serdülőkori krízis, és hogy a cigány családokban a harminc éves férfi már „meglett ember”-nek számít.

Mivel a cigány társadalom elsősorban „férfitársadalom”, a phralipe, a testvériség értékei az alapvetők, a fenti gondolatmenet főként a férfiak világára vonatkozik. Ez azonban nem jelenti, hogy a lánygyermek, vagy az asszonyok nem élveznek magas megbecsülést. Pusztán pregnánsan más a szerepük a közösségben, mint a férfiaknak. Az interjúk készítése során minden esetben feltettem azt a kérdést, hogy beszélgetőpartnereim lánytestvérei ill. saját lánygyermekei mit és hol tanultak. A tipikus válaszok közé tartozott az, hogy nem tanultak semmit...

„Dehogyan! Azok lányok! Azok férjhez mentek. Az a dolguk. (nevet)” (Interjú egy tanárral, 60 éves férfi.)

Nemcsak az idősebbek, a fiatalok is hasonlóképpen vélekednek:

„Kérdés: – És a harmadik gyerek min fog játszani?

– Ő lány! (nevet) Úgyis a gáznál fog kikötni.

Kérdés: – Az mit jelent?

– Hát hogy főzni fog. Elviszi a férje, dolgozni nem engedi, mert a zenész családokban az a szokás, hogy az asszonyok otthon nevelik a gyerekeket. Érettségizni kell neki, aztán tanuljon olyat, aminek hasznát veheti. Fodrász, vagy ilyesmi... Elég, ha a két fiú tanul zenét!” (Interjú egy fiatal primással, 30 éves férfi.)

Amikor lányok tanulásáról, főleg zenei taníttatásáról kérdeztem, a férfiak többnyire elnézően mosolyogtak, derűsen nevettek. De ez egyáltalán nem volt bántó, lenéző élű a szóban forgó lányok szempontjából. Elnéző nevetés volt. Az én tudatlanságomnak szólt. Ebben a világban a nők tartják a vállukon a családot, ha elmennének dolgozni, tanulni, az egész életforma darabjaira hullana. Kérdésemet úgy értékelték, mintha egy hídmérnökötől azt kérdeztem volna, a pilléreket mért nem a híd oszlopainak tetejére tervezi. Természetesen ennek ellenére találkoztam olyan fiatal nőkkel, akik Zeneakadémiára járnak, s valamilyen ritka hangszeren tanulnak, koncerteznek. Hárfázó, cimbalmozó lányokkal beszélgettem. Ezen kívül zongorázni tanulnak sokan közülük, kedvtelésből, vagy mert tehetséget éreznek hozzá. De, hegedülő, vagy más vonós hangszeren játszó lánnyal ritkán találkozni. Ezen a területen nagyon éles a

verseny, nem merészkednek a pódiumra, vagy a szülők, fiútestvérek óvják őket. A hárfa, a cimbalom olyan hangszer, melynek kevés kiemelkedő művésze van. A zongora pedig hagyományosan a nők hangszere a polgáriassult családokban. Ezt a szokást átvették a többségi társadalomtól. A pályaválasztási szokásokkal ellentétben ugyanakkor a fiatal lányok nagyon is emancipáltak. Szeretik önálló véleményüket hangoztatni, szeretnek divatos ruhákban járni, elvárják, s meg is kapják a tisztelettel teli viselkedést apjuktól és fiútestvéreiktől egyaránt. Szerepük tehát nem az alávetett „háztartásbeli” kényszerű szerepe, meghitt, elfogadó szeretetben van részük. Természetesen jó néhány fiatal nő szakítani kénytelen családjá hagyományos életformájával, ha tovább akar tanulni, eleget akar tenni a hivatással járó kötelezettségeknek. Ez főleg vidéken jellemző, mert Budapesten a férfiak inkább elfogadják, ha feleségük nem, vagy nem csak a háztartásban dolgozik. Bár a hagyományos éttermi zenész foglalkozást űző férfiak esetében ez a fővárosban sem általános. A gyerekekkel való szeretetteljes, időt és energiát igénylő bánásmódnak ugyanis nagy kultusza van a zenész családokban. Erről keveset beszélnek, inkább a hangsúly és az elmélyült arckifejezés, mely a gyerekekről szóló beszélgetéseket kíséri, árulkodik arról, hogy a szülők tisztában vannak vele: az ő sorsuk és az egész közösség sorsa gyerekeik kezében van. Nyoma sincs annak a fensőbbes, magabiztos, „én tudom, hogy kell gyereket nevelni, engem is így neveltek, majd én megmondom neki, hogy viselkedjen!” attitűdnek, mellyel a többségi társadalomban gyakran találkozhatni. A zenész családokban a szülők szinte meghatottan viszonyulnak ehhez a témához, s magukhoz a gyerekekhez is. Tudják, hogy a gyerek „vendég a háznál”, nemsokára felnő, s akkor már az ő kezében lesz számos fontos döntés kulcsa. Ezt a jövőt tisztelik benne. A felnőttek, amennyire saját életük kezelésében nemigen számolnak a jövővel, nem terveznek hosszú távra, nem takarékoskodnak, gyerekeik nevelésében nagyon is figyelembe veszik a jövődő lehetőségeket és gondokat. A zenész családban a gyerek a jövő megtestesítője. Mint ahogyan az idős ember a múlté. S lévén a cigány közösség rendkívül tradicionális, az öregeket is tisztelet övezi. Nem találkoztam olyan családdal, melyben a középnemzedék ne tartana napi, vagy vidéki szülők esetén, rendszeres havi kapcsolatot az idősekkel. Írástudatlan, iskolázatlan idős szülők természetes kiváltsága, hogy a Zeneakadémián az első sorokban üljenek, vagy hogy külföldön élő gyerekekükhöz rendszeresen vendégségbe menjenek. A fiatalok zenei téren mindvégig kíváncsiak a véleményükre, tanácsaikra. Az öregekről szóló beszélgetések hangvétele ugyanolyan elfogódott, meghatott, mint a gyerekek esetében. Bizonyára ezen a területen is vannak konfliktusok, de az elvárt, helyes viselkedéssel kapcsolatosan kialakult szabályokat feltehetően jól tükrözik az interjúk. Számos fiatal tehetség komolyzenei koncertjén voltam jelen, egyikről se hiányoztak a szülők és a nagyszülők. Mint ahogyan a tágabb rokonság sem. Az idős éttermi zenészeknek olyan jellegzetes arckifejezése, testtartása, öltözködési stílusa van, hogy azonnal rájuk ismerni. Egy idő után már nem azt kérdeztem, hogy „étteremben tetszett-e régen zenélni?”, hanem azt, hogy melyik étteremben volt szerződése. Ezek az idős emberek méltósággal, értő figyelemmel hallgatják a koncerteket, a szünetben pedig olyan magabizó határozottsággal viselkednek, ami jelzi, nekik is részük van az unoka sikerében. Az unoka pedig tisztelettel hallgatja az észrevé-

teleket. Számos interjúalanyom koncertjén ismerkedtem meg ily módon a nagyszülőkkel, s a beszélgetések során meggyőződtem arról, hogy ezek az idős emberek egyáltalán nem érzik szégyellnivalónak vagy alsóbbrendűnek azt a munkát, melyet annak idején végeztek. Tisztában vannak vele, hogy itt műfaji különbségekről van szó, a technikai felkészültség különböző szintjéről, de egyértelműen tudatában vannak annak, hogy a talentumot az unoka a családból hozta, többek között az ő közreműködésük lévén. Nem találkoztam soha azzal a leereszkedő, elnéző, kedélyes kedveskedéssel, ahogyan a gádzsó családok a „nyugdíjas” öregeket kezelik. Ebben a körben csak az vonul nyugalmába, akinek a családjában nincsen prímás. Mert ha van, nála munkát talál. Illetve ha állandó munkája nincsen is, mint nagy tapasztalatú zenészt a családban megbecsülik, taníthatja tehetséges unokáit vagy a rokon gyerekeket. Öntudatos, idős urakkal találkoztam, nem „nyugdíjasokkal”.

Végül említésre méltónak tartom azt a meglepetéssel teli örömet, ahogyan a szülők reagáltak arra a megjegyzésemre, hogy engem elsősorban a gyereknevelési szokások érdekelnek. A reakciók egyértelműen azt fejezték ki, hogy igen, erről sok érdekes dolgot lehet írni, de mindig hozzátették, hogy kívülálló személy még soha nem mutatott érdeklődést eziránt. Mindenesetre olyan kétellyel egyetlen esetben se találkoztam, hogy a szülők bizonytalanok lettek volna nevelési módszerük helyességét illetően. Tőlem tehát nem megerősítésre vártak. Inkább annak az embernek a meglepetése volt ez, akinek kincs van a birtokában, s egyszer csak kiderül, hogy más is értékesnek tartja, nem csak ő.

BÉKÉSI ÁGNES

HELYREIGAZÍTÁS

A diplomások száma és összetétele c., az *Educatio* 2002/2. számában közölt tanulmány egyes adatai az alábbiak szerint módosulnak:

- A 184. oldalon, a 6. táblázatban a felsőfokú képzettségű aktív keresőknek a gazdaságilag aktív népességhez viszonyított aránya Németországban 2001-re, Hollandiában pedig 2000-re vonatkozik.
- A 185. oldalon, a 7. táblázatban a felső középfokú képzettségű munkanélküliek aránya Finnországban 10,7 %, a felsőfokú képzettségű munkanélküliek aránya pedig Dániában 3,7, Finnországban 5,1 és Norvégiában 3,0 %.
- A 187. oldalon Svédországban a doktori és a licentiate fokozatot szerzettek aránya 8,1 %.